

Tann totaliteri staturin er næstan ikki til at gjøgnumskoða. Næstan ikki til at treingja igjøgnum og avdúka. Her fylkjast nazistar um Hitler.

fyribrigdi. Í nógvum londum er tað syrgiliga aktuelt og verður tað langt inn í eina ókenda framtíð. Og lat meg viðmerkja — og tað vil eg fegin undirstrika — at hetta hjálparleysa hatrið til ta so-kallaðu mentanina og humanismuna er akkrát líka eirindaleyst í einræðis-londum, ið rópa seg vinstrevand, sum í teimum, ið rópa seg högravend. Har er eingin munur.

Hvi politisku útsíðukreftirnar altíð seta sín blóðhæl á «landsins sál», á tæy kenslurikasta, tær finu nernvar, á tæy, ið ikki stremba eftir makt, men heldur eftir nøkrum so meinaleysum sum livs-poesi, humanistiskum frælsi, ella onkrum tilikum, tað letur seg jú ikki definera, er næstan ikki at fata. Hvat ræðast hesar kreftir? Hvat er tað, sum býður teimum so ímóti? Hvat er tað fyrri ein veldigur figgindi tær siggja? Okkurt man tað vera. Annars høvdu tær ikki farið við hesum fólkslagi, sum var tað ein hervilig sótt.

Eg-persónurin í «Fræni» er eitt neyðars, lítið, jagstrað skald, púra meinaleysur, og kortini hildin fyrri at kunna renna landið um koll og seta himlarnar í brand hvørja løtu. Hann skrivir í loyndum um hesar politikarar, ið hata so nógv uttan reiðiliga at vita hvi, og hava so nógv at hevna, uttan reiðiliga at vita hvat, soleiðis:

«Teir vita ikki sjálvir, hvat teir vilja, teir eru so kámir og lítleysir, at teir eru mestsum ósjónligir, teir sláast í blindum, teir hava einki andlit. Teir eru eitt høvuðleyst maktmonopol, sum ikki veit, hvat tað skal gera við sína makt. Tað ringasta og óhugnaligasta av øllum: teir berjast sum devlar fyrri eini sannføring, teir ikki hava.»

Mikið hysteri er í tíð okkara. Eisini her hjá okkum. Totalitarar kreftir eru á vási um allan heim. Eisini hjá okkum. Vónandi fari eg skeivur, tá ið eg sigi, at tveir triðingar av heimsins statum koma inn undir heitið totaliterar — meira og minni — men eg frykti fyrri, at eg fari ikki heilt skeivur. Í hesi greinarmið fara vit at taka ein teirra upp til viðgerðar, ikki bara tí, at hann er tann størsti og mætasti av teimum øllum, men líka so nógv tí, at hesin statur sigur um seg sjálvan, at hann er ríkisska fyrmynd, søgan veit um at siga. Hann kann samtundis vera sum ein felagsnevniari fyrri allar hinar. Teir hava jú allir somu náttúr.

Mytan og menniskjað

Í 1980 kom bók út í Danmark um Mozart týdd úr týskum og skrivað av Wolfgang Hildesheimer. Í hesi bók brast mytan um henda veldiga komponistin, størsta flogvitið, ið nakrantíð hevur livað. Tíðin hevur pyntað upp á Mozart, hevur pilkað alt tað menniskjaliga av honum og gjørt hann til eitt slag av einum Kristusi, einum gudi. Eg hevði altíð verið í iva um hesa mytuna. Hvat mundi krógva seg aftan fyrri hana? Nú fekk eg at vita, at Mozart var bæði kátur og villur og ófýggjaligur og als ikki so ólukkuligur, sum orð gingu av. Hann minti nógv meira um Chaplin enn um ein gud.

Tíðin, Mozart livdi í, var skakandi opinskárað, meira opinskárað enn okkara. Nøkur brøv eftir Mozart hava líka til okkara dagar ligið goymd í einum myrkum kjallara undir British Museum, tí at tey ikki tóldu dagsins ljós, tæy vóru so ónærslig. Í dag, nú tíðin ikki er so erkvisin, hava tæy tikið ið hvussu er nøkur fram í ljósið aftur. Brot úr teimum eru prentað í bókini, so ein og hvør kann sannføra seg um, hvussu ónærsligur Mozart kundi vera. Tæy flestu eru til konuna Constanze og til eina ungna gentu, Bäsle, og visa, at Mozart eisini sum brævskrivari var eitt satt flogvit. Stíllur hansara er sum finastu musikkur. Hevði eg verið goður við Mozart sum myta, so elskaði eg hann nú, tí hann var eitt menniskja.

Hvat hevur alt hetta við tann totalitara statin at gera? Ver tolin, góði lesari, biða mær eitt bill.

Mytan og veruleikin

Í ævisøgu síni kemur kendi svenski mentamaðurin Herbert Tingsten ikki minni enn tvær ferðir inn á nakað undrunarvert, sum hendi í triatiárunum og har um leið. Eyðsað er, at honum er um at gera at fáa tað sagt. Tað hendi hetta: Fittir svjar, ið valdu fittar, borgarligar flokkar, og fitt svensk bladfólk, ið skrivaðu í fitt, borgarlig bløð, fóru til Nazityskalands, Stalins Sovjet og Mussolinis Italia at ferðast og komu hugvakt heimaftur. Øll tæy ljótu tíðindi, sum svensk bløð og svenskt útvarp høvdu borið um hesi lond, vóru einki

uttan uppspuni og útsvertan. Tæy høvdu ikki sæð nakra mannajagstran, onga forfylging og onga cýning. Tvørturímóti høvdu tæy sæð glað og vælnøgð menniskju sum fóru smilandi og syngjandi til arbeiðis? Hvør í Svøríki fór syngjandi til arbeiðis? Tiansheldur smilandi?

Tann totaliteri staturin er næstan ikki til at gjøgnumskoða. Næstan ikki til at treingja igjøgnum og avdúka.

Í triatiárunum fóru eisini nógvir høvundar at ferðast til Stalins Sovjet. Franski kommunisturin André Gide var ein teirra. Hann gjøgnumskoðaði politistatin og kom vónbrotin heimaftur. Enski kommunisturin Orwell kom eisini vónbrotin aftur, so vónbrotin, at hann skrivaði tvær bøkum um sín lærdóm av ferðini, øtandi óhugnaligar. Onnur er «Kammiráturin Napoleon». Hin «1984». Vit koma at hoyra nógv um hana næsta ár.

Íslenski kommunisturin Laxness hevði einki gjøgnumskoðað á síni ferð, hann kom hugtikin aftur, so hugtikin, at hann skrivaði eina drúgva bók um tað. Hon eitur «Russiska ævintýrið» og kom út í 1939. Í bókini hálavur hann hesum herliga landi, hvørs dygdir eru legio. Ikki fyrrrenn fleiri ár seinni fekk hann seg til at viðganga, at bókini var lygn øll somul. Hann hevði gjøgnumskoðað alt, men var tá var teirri áskoðan, at kommunistunur sæk var so heilag, at hann víði ikki skaða hana við at opinbera hennara syndir, sum hann roknaði við vóru fyribils. Vit kunnu lesa um hetta í bók hansara «En digters opgør».

Despoturin

André Gide skrivaði eisini tvær bøkum um sína ferð. Einastaðni soleiðis: «Eitt eyðkenni fyrri alla despotismu er, at hon bert toli undirbrottligsemi og ikki er fæy fyrri at viðurkenna eina óhefta sjálvsstöðu. Vei tí juristi, sum — hvussu rættvis sak hanara er — reisir seg upp at verja ein ákærðan, sum myndugleikarnir ynskja dømdan. Stalin finnur seg bert í rósi og hálavan, og tað varir ikki leingi, so verður hann einans umgivin av fólk, ið ikki duga annað enn at rósa, tí tæy ikki hava nakra sjálvsstöðu áskoðan. Bilet av honum eru allastaðni at siggja, navn hansara er á øllum varrum, eingin almenn tala kann hugsast uttan navn hansara verður hevjað til skyggja. Kemur hetta av halgdigrykan, av kærlleika — ella ræðslu?» Hetta var í 1936.

Danski kommunisturin og søgufroðingurin Peter P. Rohde, koyrdur úr DKP í 1953 (mær vitandi móti sínum vilja), hevur skrivað bókina «Midt i en ismetid». Har kemur hann nógv inn á hesi viðurskifti, vit her royna at nerta við, og hann er ikki mildur í sínum dómi. Hann skrivaði í 1956 eina grein í ritið «Vindrosen». Hon eitur «Hrusjtjovs vej til magten». Har kemur hann m.a. inn á júst hetta, vit hava endurgivið av Gide, og endurprentar brot úr talum, ið visa, hvussu Stalins medarbeiðarar sleiskaðust og sloktu fyrri honum. Hrusjtjov: «Livdi floksins og fólksins visi ferari, innblásari og samskiarin av øllum sigrum okkara, okkara elskaði kammirátur Stalin!»

Hetta var í 1952 á 19. floksráðstevnu. «Så megen kærlighed!» skriver Rodhe. «Og dog, for hanen galede tredje gang, havde de alle fornægtet deres herre.»

Søgufroðingar eru ikki á einum máli um, hvussu nógv fólk vóru týnd undir Stalin, barnanna besta vini. Eg havi sæð talið tjúgu miljónir, men gátan verður ongantíð loyst, tað skulu Stalins arvingar, sum nú sita við ræði, siggja til.

Teir vóru jú hansara bukkandi bøðlar.

Bara í Ukraine vóru fimm miljónir bøndur dripnir undir kollektiviseringini, skrivar søgufroðingurin og kommunisturin Peter P. Rohde. Hrusjtjov stóð fyrri slaktinum.

«Tey tvey árin 1937-38, tá Stalin harðræðið var av tí versta, vóru 1.000.000 menniskju tikin av døgum og her eru ikki iroknað tæy mongu, sum doyðu av mattroti og sjúkum í teimum veldugu kz-legunum inni í Sibiria», skrivaði Hanus Andreassen í grein síni «Fagri nýggi heimur» í Oyggjaskeggja 4. apríl 1971.

Stalin var púra ósemndur við Marx. Marx hevði, at staturin skuldi doyggja út so við og við, og at kommunistman skuldi koma í hansara stað. Tvætl, segði Stalin, tað er purt einki til hindurs fyrri, at staturin kundi varðveitast undir kommunismuni. Úrslitið gjørdist hareftir, sum øllum kunnugt.

Í 1904 skrivaði Trotskij eina profetiska grein. (Ansið eftir árstalinum). Tá hevði eingin minsta grun um, at nakar var til, ið æt Stalin. Í greinini skrivar Trotskij, at einaræði fæloysinga fer at føra Lenin til eitt einaræði fyrri fæloysingarnar. Síðani fer flokssamskipanin at troka burtur sjálvan flokkin. Síðani fer centralkomitein at troka burtur flokssamskipanina, og at enda fer ein einaræðisharri at troka burtur centralkomiteina. Hesin einaræðisharri fer at standa sum inkarnatiónin av einum metafysiskum sannleika og hildin fyrri at vera lýtleysur, og hann fer at visa, at hann uttan himpr kann offra hekatombir av mannalivum framman fyrri hesum sannleikans altari. Og mótpolurin til hesa treytaleysu trúgv á eina metafysiska hugsjón fer at visa seg at verða eitt líka so treytaleyst misálit á øll livandi menniskju.»

Hugsdi tykkum: hetta er skrivað í 1904.

Í 1918 skrivar kommunisturin Rosa Luxembourg soleiðis: «Eitt frælsi, ið bert verður veitt viðhaldsmonnum hjá einari landsstjórn ella flokki, hevur einki við frælsi at gera. Frælsi merkir altíð frælsi fyrri tann, ið hugsar óðrvisi, og verður virðisleyt, tá ið tað gerst til eini forrættindi. Uttan vanlig val, skrivifrælsi, fundarfrælsi og talifrælsi stungur livið á øllum almennum stovnum stírvnari, verður ein keipumynd av sær sjálvum, og skrivstovukrakkavaldið lyftir høvdið sum einasti avgerandi tátturin... So doyrt tað almenna livið liðandi og nakrir fáir politikarar við ótømandi ágrýtni og markleysum hugsjónum fara at stýra og ráða, smáar klikur taka seg upp, og tær fara at enda við einum einaræði, ikki fæloysinganna, men einaræði hjá nøkrum fáum politikarum, eitt einaræði í jacobinskum týðningi.»

Lítið vardi hana, hvussu væl spádómur hennara fór at ganga út.

Í grein síni frá 1956 endar Peter P. Rohde við hesum orðum: «Det er dog, som allerede sagt, ikke af den grund givet, at Hrusjtjovs tid vil blive Stalins tid om igen, thi formerne ændrer sig, de er funktioner af sikkerhedskurvens udsving. Derimod er det givet, at substansen må blive den samme, så længe man ikke har ført selvkritikken til bunds og erkendt, at årsagerne til den russiske kommunismes forkøbling må søges i selve udspinget. Og lige så givet er det — som en simpel følge heraf — at selvom sikkerhedskurven nu tillader, at formerne ændres, så de ikke kommer til at minde om de staliniske terrortilstande, vil sådanne tilstande, når sikkerhedskurven drejer den modsatte vej, komme igen og igen og igen.»